

UO'K: 174.855-061.(067.3)

Gulnoza MUZAFFAROVA,
Namangan davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: muzaffarovadilnoz@mail.ru

Dotsent, PhD B.Parmonov taqrizi asosida

THEORETICAL ASPECTS OF STUDYING THE PROBLEM OF PROFESSIONAL CHOICE IN STUDENTS

Annotation

This article analyzes the theoretical foundations of studying the problem of professional choice in students. In particular, the psychological and social factors of the process of professional choice, the influence of individual interests, abilities and motivation on the professional direction are considered. Based on various psychological approaches, the internal and external factors in students' decision-making regarding professional choice are revealed. Also, the role of psychological services in identifying and solving problems related to professional choice is theoretically substantiated. The study analyzes the opinions of foreign and domestic scientists and develops recommendations for the formation of students' professional self-awareness.

Key words: Career choice, student personality, psychological service, motivation, abilities, social factors, professional orientation.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА СТУДЕНТОВ

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические основы изучения проблемы профессионального выбора студентов. В частности, рассматриваются психологические и социальные факторы процесса профессионального выбора, влияние индивидуальных интересов, способностей и мотивации на профессиональную направленность. На основе различных психологических подходов раскрываются внутренние и внешние факторы принятия решений студентами относительно профессионального выбора. Также теоретически обоснована роль психологических служб в выявлении и решении проблем, связанных с профессиональным выбором. В исследовании анализируются мнения зарубежных и отечественных ученых и разрабатываются рекомендации по формированию профессионального самосознания студентов.

Ключевые слова: Выбор карьеры, личность студента, психологическая служба, мотивация, способности, социальные факторы, профессиональная ориентация.

O'QUVCHILARDA KASB TANLASH MUAMMOSINI O'RGANILISHNING NAZARIY JIHATLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'quvchilarda kasb tanlash muammosini o'rganishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Xususan, kasb tanlash jarayonining psixologik va ijtimoiy omillari, shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari hamda motivatsiyasining kasbiy yo'nalishga ta'siri ko'rib chiqiladi. Turli psixologik yondashuvlar asosida o'quvchilarning kasb tanlashga oid qarorlar qabul qilishidagi ichki va tashqi omillar ochib beriladi. Shuningdek, kasb tanlashga oid muammolarni aniqlash va hal etishda psixologik xizmatlarning o'rni nazariy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy olimlarning fikrlari tahlil qilinib, o'quvchilarning kasbiy o'zini anglashini shakllantirishga oid tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Kasb tanlash, o'quvchi shaxsi, psixologik xizmat, motivatsiya, qobiliyat, ijtimoiy omillar, kasbiy yo'nalish.

Kirish. Dunyoda texnologik taraqqiyot, mehnat bozorida o'zgarishlar va yangi kasblarning paydo bo'lishi yoshlarning ongli ravishda kasb tanlashlarini taqozo etmoqda. Bugungi kunda kognitiv omillar, jumladan, qaror qabul qilish strategiyalari, tafakkur moslashuvchanligi, refleksivlik va metakognitiv kompetensiyalar kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ilmiy tadqiqotlar nafaqat yoshlarning kasbiy moyilliklarini aniqlash, balki ularning kognitiv rivojlanishini kasbiy tanlovga moslashtirish bo'yicha yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilmoqda. Shu jumladan, dunyo miqyosidagi yetakchi universitetlarda o'quvchilarning kasb tanlash muammosiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Stenford universitetida o'quvchilarning o'quvchilarning qaror qabul qilish strategiyalari va metakognitiv ko'nikmalarining kasb tanlashdagi roli tahlil qilingan[1]. Garvard universiteti ham yoshlarning kasb tanlash qarorlariga ta'sir etuvchi psixologik omillarni tadqiq qilishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirmoqda, o'quvchilarning tafakkur moslashuvchanligi va stressga chidamliligining kasb tanlashdagi ahamiyati o'rganilgan[2].

Yurtimizda yoshlarning ongli kasb tanlashi, o'z imkoniyat va mehnat bozori talablari asosida to'g'ri qaror qabul qilishlariga yordam berish masalasi dolzarb hisoblanadi. Xususan Umumiy o'rta ta'lim maktablarida 'Mehnat ta'limi' va 'Texnologiya' fanlari orqali o'quvchilarga turli kasblar haqida ma'lumot berish[3], 'Kasblar dunyosi' kabi madaniy-ommaviy tadbirlar[4], O'zbekiston mehnat bozorida qaysi sohalarida mutaxassislariga talab yuqori ekanligi haqida muntazam tahlillar o'tkazilmoqda[5] va Mehnat bozori ehtiyojlariga mos ravishda kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimi takomillashtirilmoqda[6]. Ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish sharoitida talab yuqori bo'lgan kasblarni tanlash hamda yoshlarning kasbiy o'zini anglash jarayoniga ilmiy yondashuv zarurati ortib bormoqda. Shu sababli, psixologiya sohasi vakillari tomonidan yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir etuvchi omillar, ayniqsa, ularning kognitiv xususiyatlari chuqur o'rganilishi lozim. Bu esa ta'lim jarayonida kasbiy yo'naltirish dasturlarini takomillashtirish va amaliyotga tatbiq etish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O'quvchilarda kasb tanlash jarayoni muammosi hozirgi davrda tadqiqotchilarning

e'tiborini o'ziga jalb qilgan va ijtimoiy psixologiya hamda shaxslararo munosabatlar psixologiyasini o'rganishda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Respublikamiz psixolog olimlaridan R.B.Abduraxmonova, R.Z.Asomova, R.A.Abdurasulov, U.S.Jumayev, V.M.Karimova, Z.T.Nishanova, N.Xolyigitova, Q.P.Qabulov, B.R.Qodirov, K.B.Qodirov va boshqalar tomonidan o'quvchilarni kasb tanlash motivatsiyasi shakllantirishga hamda o'quvchilarda kasbiy motivlarni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi komponentlarni aniqlashga doir psixologik tadqiqotlar olib borilgan va boshqalar tadqiqotlarida o'rganilgan va o'rganilmoqda.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari psixolog olimlaridan MDH mamlakatlari olimlaridan G.D.Ayzenk, V.G.Aseev, B.G.Ananev, A.N.Leontev, Ye.A.Klimov, I.M. Kondakov, K.K.Platonov, A.K.Markova, R.S.Nemov, A.B.Orlov, Yu.M.Orlov, S.L.Rubinshteyn, B.C.Ilin, I.V.Imedadze, V.I.Kovalev, A.Freydlar va boshqalar ushbu fenomenaga aloqador psixologik xususiyatlarni o'z tadqiqot ishlarida o'rganishgan.

Xorij olimlaridan D.Atkinson, E.Fromm, Z.Freyd, K.Levin, A.Maslou, G.Myurrey, J.Nyutten, G.Olport, X.Xekxaufen va boshqalar kasb tanlash bo'yicha nazariy-ilmiiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy-psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar olib borganlar.

Tadqiqot metodologiyasi. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli olimlar tomonidan o'quvchilarning kasbga yo'naltirish jarayonini, xususan, ularning kasbiy tanlovi, qobiliyatlari, moyilliklari va qiziqishlarini aniqlash masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Turli tadqiqotchilar (L.I. Bojovich, L.S. Vygotskiy, I.S. Kon va boshqalar) ta'kidlaganidek, hayot ma'nosi haqida faol tafakkur yuritish, hayotdagi o'z o'rnini va

1-jadval

Tadqiqotga jalb etilgan respondentlar haqida ma'lumot

Jinsi				Hududi					
Qiz bola		O'g'il bola		Andijon		Namangan		Toshkent	
Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
330	57	249	43	176	30,4	209	36,1	194	33,5

Tadqiqotda jami 579 nafar o'quvchi ishtirok etgan bo'lib, ular jinsiy va hududiy belgilar bo'yicha farqlanadi. Ushbu farqlar kasb tanlash jarayonida ularning psixologik xatti-harakatlari va qaror qabul qilish omillariga ta'sir qiluvchi muhim faktorlar sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Tadqiqot ishtirokchilari orasida jinsiy va hududiy farqlanishlar kasb tanlash jarayonida turli xil motivatsion va sotsial-psixologik omillar ta'sirida bo'lishlarini ko'rsatadi. Shunga ko'ra, kasb

2-jadval

Respondentlarning ota yoki onalarining Top-5 kasblari ro'yxati

Otalar kasblar reytingi	Onalar kasblar reytingi
Tadbirkor -147 nafar	Uy Bekasi – 283 nafar
Haydovchi – 65 nafar	O'qituvchi – 66 nafar
Usta – 58 nafar	Shifokor – 24 nafar
Quruvchi – 25 nafar	Tikuvchi – 23 nafar
Biznesmen - 24	Hamshira – 20 nafar

Respondentlarning ota yoki onalarining Top-5 kasblari ro'yxati nafaqat ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlar haqida, balki o'quvchilarning kasb tanlashga oid qarashlari va motivatsiya manbalari haqida ham muhim psixologik ma'lumot beradi. Otalar kasblarining psixologik xususiyatlari. Tadbirkorlik va biznesmenlik faoliyatlarining ko'pligi (umumiy 171 nafar) shuni ko'rsatadiki, respondentlarning otalari orasida mustaqil, tashabbuskor va riskka tayyor shaxslar ko'pchilikni tashkil etadi. Bu bolalarda mustaqil harakat qilish, shaxsiy muvaffaqiyatga erishishga intilish va erkinlikka intilish motivlarini shakllantirishi mumkin. Haydovchi, usta, quruvchi kabi kasblar esa amaliy ko'nikmalarni talab qiladi va praktik mahoratga asoslangan

mavjudlikning asosiy qadriyatlarini izlash bu yoshda o'zini oqlash (ya'ni, o'zini aniqlash) jarayonining, jumladan, kasbiy sohada ham muhim asosni tashkil etadi. Olimlar tomonidan o'smirlarning kasbiy tanlov jarayonini o'rganish bu jarayonning murakkab va ziddiyatli ekanligini ko'rsatadi. Buning sababi o'smirlarning kasbiy faoliyat tajribasining yetishmasligidadir (L.I. Bojovich, L.S. Vygotskiy, I.S. Kon, N.S. Pryajnikov, E. Erikson va boshqalar). Bu esa, shaxsiy identifikatsiyani ta'minlaydigan, o'zini anglash, o'zini ro'yobga chiqarish, mustaqillik va faollik sifatlarini rivojlantirish hamda kasbiy va hayotiy tanlovni belgilovchi shaxsiy qadriyatlar tizimini shakllantirish uchun optimal sharoitlar va rivojlanish muhitini yaratish muhimligini belgilaydi.

Empirik tadqiqot natijalari. Dissertatsiya tadqiqotining vazifalariga erishish va gipotezalarni tasdiqlash uchun talabalarining kasbiy kutishlariga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar bo'yicha empirik tadqiqot o'tkazildi.

Tahlil va natijalar. Kasb tanlash – o'quvchilarning hayotidagi eng muhim va mas'uliyatli qarorlardan biridir. Ushbu jarayon ko'plab ijtimoiy-psixologik omillar ta'sirida shakllanadi. Bunga oila, tengdoshlar, o'qituvchilar, ommaviy axborot vositalari va shaxsning individual xususiyatlari kiradi. Mazkur paragrafda o'quvchilarning kasb tanlash qarorlariga ta'sir qiluvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar empirik tadqiqotlar yordamida tahlil qilindi (1-jadval).

Tadqiqot ishtirokchilari sifatida 9-11-sinf o'quvchilari tanlab olindi. Respondentlar bilan ishlash davomida ularning shaxsiy tajribalari, kasb tanlash haqidagi tasavvurlari va ijtimoiy ta'sir omillari bo'yicha ma'lumotlar to'plandi. Olingan natijalar statistik va kontent tahlil yordamida umumlashtirildi.

tanlash bilan bog'liq psixokorreksion va maslahat berish ishlari jinsi va hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda olib borilishi zarur.

Keyingi bosqichda ijtimoiy-psixologik so'rovnomamizda ishtirok etga respondent o'quvchilarning kasb tanlashiga sabab bo'luvchi asosiy omil hisoblangan ota yoki ona kasbining Top – 5 ro'yxatini organdik.

faoliyatlar sifatida qaraladi. Bu esa o'quvchilarning kasb tanlash qarorida amaliyotga yaqin va qo'l bilan ishlashni talab qiladigan kasblarga moyilligini kuchaytirishi mumkin. Onalar kasblarining psixologik xususiyatlari. Uy bekasi statusi (283 nafar – juda yuqori ko'rsatkich) respondentlarning ko'pchilik onalari professional faoliyatda emas, balki asosan oila va bolalar tarbiyasi bilan shug'ullanishini ko'rsatadi. Bu bolalarda an'anaviy qadriyatlar, oila va farzand tarbiyasining ahamiyati haqida tasavvurning kuchli bo'lishiga olib kelishi mumkin. O'qituvchi, shifokor, tikuvchi, hamshira kasblari esa: Jamiyatga xizmat ko'rsatish, g'amxo'rlik, tarbiya berish, insonlarga yordam berish kabi ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatlarga yo'naltirilgan. Bu esa respondentlarning kasb

tanlashda ijtimoiy foyda berishga intilishini kuchaytirishi mumkin, masalan: pedagogika, tibbiyot, ijtimoiy sohalariga qiziqish. Respondentlarning kasb tanlash qaroriga ota-onalarning kasbiy faoliyati sezilarli ta'sir ko'rsatadi. O'talar tomonidan ko'proq mustaqil va tadbirkorlik faoliyati namunasi ko'rsatilgan bo'lsa, onalar tomonidan g'amxo'rlik

3-jadval

Respondentlarning kasb tanlovi qaroriga ota-ona ta'sirini o'rganish

Sizning kasb tanlovingizda ota-onangizning fikri qanchalik muhim?			Ota-onangiz sizni o'zlari istagan kasbga yo'naltirayaptimi?			Ota-onangiz sizga kasb tanlashda qanchalik qo'llab-quvvatlaydi?		
Juda muhim	Muayyan darajada muhim	Ahamiyatsiz	Ha, ular aniq kasbni tanlashimni istaydi	Yo'q, lekin maslahat berishadi	Yo'q, kasb tanlash qaroriga aralashmaydi	Har tomonlama qo'llab-quvvatlaydi	Asosan o'zlari istagan kasb bo'lsa qo'llab-quvvatlaydi	Umuman qiziqmaydi
66 %	31,6%	2,4 %	42,5%	47,3%	10,2%	92,2 %	6,4%	1,4%

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning kasb tanlash qaroriga ota-onalarning ta'siri sezilarli darajada kuchli bo'lib, u uch asosiy ko'rsatkich orqali namoyon bo'ladi: fikr ahamiyati, kasbga yo'naltirish shakli va qo'llab-quvvatlash darajasi. Birinchidan, respondentlarning 66% qismi ota-onalar fikrini "juda muhim", 31,6% esa "muayyan darajada muhim" deb baholagan. Bu shuni anglatadiki, o'quvchilarning kasb tanlash qarorida ijtimoiy tasdiq ehtiyoji, ya'ni ota-onaning roziligini olish motivi ustuvor rol o'ynaydi. Faqat 2,4% respondent ota-ona fikrini ahamiyatsiz deb hisoblagan, bu esa mustaqil kasbiy qaror qabul qilishga tayyor shaxslarning soni nisbatan kam ekanligini ko'rsatadi. Ikkinchidan, ota-onalarning kasb tanlashdagi yo'naltiruvchi roli ham tahlil qilindi. 42,5% o'quvchilarning fikricha, ota-onalar farzandlariga aniq kasb tanlashni tavsiya etgan. Bu holat shuni ko'rsatadiki, ayrim oilalarda hali ham avtoritativ ota-ona modeli saqlanib qolgan bo'lib, u farzandlarning kasbiy o'zlik shakllanishiga ma'lum darajada cheklovlar kiritishi mumkin. Shu bilan birga, 47,3% ota-onalar maslahat berish bilan chegaralanib, tanlov erkinligini farzandlarga qoldirishgan. Bu esa demokratik ota-ona modelining mavjudligini va farzandlarning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlarini inobatga olishga intilayotganini ko'rsatadi. Faqat 10,2% respondent ota-onalar kasb tanlash qaroriga umuman aralashmasligini bildirgan. Uchinchidan, kasb tanlashdagi ota-onalarning qo'llab-quvvatlash darajasi o'rganildi. Ma'lumotlarga ko'ra, 92,2% respondent ota-onalari tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlanishini bildirgan. Bu kasb tanlash jarayonida o'quvchilarning emotsional xavfsizlik, o'ziga bo'lgan ishonch va motivatsiya darajasini yuqori saqlashga xizmat qiladi. Ayni paytda, 6,4% ota-onalar faqat o'zlari istagan kasbga nisbatan qo'llab-quvvatlashini bildirgan, bu esa ayrim holatlarda farzandlarning ichki konfliktlariga, kasbiy qoniqmaslik va o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon qilolmaslikka olib kelishi mumkin. 1,4% respondent esa ota-onalarining kasb tanlashga umuman qiziqmasligini qayd etgan. Tadqiqot natijalari ota-onalarning kasb tanlash jarayonida hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi. Ayniqsa, ota-onalarning fikri va maslahatlari yoshlarning kasbiy qarorlariga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatmoqda. Ota-

va tarbiya faoliyatlari yoki uy muhitiga bog'liq rollar ustunlik qiladi. Bu esa, farzandlarda kasb tanlashda: Bir tomondan, mustaqil, shaxsiy muvaffaqiyat va tadbirkorlikka intilish (otalar ta'siri), Ikkinchi tomondan, ijtimoiy xizmat, g'amxo'rlik va ijtimoiy qadriyatlariga sodiqlik (onalar ta'siri) motivlarini shakllantiradi.

onalarning ijobiy qo'llab-quvvatlashi o'quvchilarda kasbiy identifikatsiyaning shakllanishi, motivatsion barqarorlik va kelajakka ijobiy qarash rivojlanishini ta'minlaydi. Aksincha, majburiy yo'naltirish yoki qiziqmaslik esa kasbiy identitet krizisi (professional identity crisis) yoki motivatsiya pasayishi kabi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shu sababli, kasbga yo'naltirish jarayonlarida nafaqat o'quvchilar, balki ota-onalar bilan ham psixopedagogik ishlash zarurati dolzarb hisoblanadi.

Xulosa. O'quvchilarning kasb tanlash qaroriga kognitiv omillar hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi, bu omillar ichki psixologik xususiyatlar (qiziqishlar, qobiliyatlar, motivatsiya) va tashqi ijtimoiy-psixologik omillar (oilalar, tengdoshlar, o'qituvchilar, OAV) bilan o'zaro murakkab aloqada shakllanadi.

Ota-onalarning kasbiy yo'nalishi va ularning maslahatlari o'quvchilarning kasb tanlash qarorida muhim psixologik faktor sifatida namoyon bo'ladi, bu esa o'z navbatida shaxsda mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy tasdiq ehtiyoji o'rtasida ziddiyat yuzaga kelish ehtimolini oshiradi

Kasbiy tanlovda qiyinchiliklar asosan noaniqlik, ikkilanish, iqtisodiy imkoniyatlar cheklovlari va til kompetensiyasining yetishmasligi bilan bog'liq bo'lib, bu holatlar o'quvchilarda qo'shimcha psixologik yordam va konsalting xizmatlariga ehtiyojni oshiradi.

O'quvchilarning kasb tanlash yo'nalishi ularning intellektual rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, yuqori intellektual rivojlanganlar ilmiy, texnik va innovatsion kasblarga, past intellektual rivojlanganlar esa amaliy va an'anaviy kasblarga moyil bo'ladi.

Yuqori intellektual salohiyatga ega o'quvchilar murakkab axborotni qayta ishlash, tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyatiga ega bo'lib, kasbiy tanlovda ongli, rejalashtirilgan va uzoq muddatli maqsadlariga yo'naltirilgan qarorlar qabul qiladilar.

Past intellektual rivojlangan o'quvchilarda qisqa tayyorgarlik talab qiladigan amaliy kasblarga moyillik ustun, bu esa kasbiy rejalarida beqarorlik va noaniqlik darajasining yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

ADABIYOTLAR

1. Hrumboltz J.. Happenstance Learning Theory. 2020. Stenford
2. Kegan R.. In Over Our Heads. Garvard.1994
3. Muslimov N.A., Sharipov SH.S., Qo'ysinov O.A. Mehnat ta'limi o'qitish metodikasi, kasb tanlashga yo'llash. Darslik. –Toshkent: TDPU, 2014. 389 b.
4. Tilavova M.. Texnologiya va uni o'qitish metodikasi [Matn] : o'quv qo'llanma.- Buxoro: OOO "Sadriddin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. - 312 b
5. Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI). 2024 y
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. "Kasbiy malaka va bilimlarni rivojlantirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".30.09.2021 y